

SLOVOSLEAD

– snadný i záladný

S básníky bychom mohli rozprávět o tom, jak důmyslně kladou slůvka za sebou, aby verš byl rytmický, aby zněl melodicky, libozvučně a aby vynikla estetická funkce různých neobvyklých slovosledných variací. Ale při běžné komunikaci, přiznejme si, o slovosledu příliš nepřemýšlíme. Vnímáme ho spíš „podprahově“, jako něco samozřejmého, zautomatizovaného, a to přesto, že i slovosled svá pravidla má. Je to tím, že lidská řeč plyne v čase. Ať mluvíme či píšeme, ať čteme či právě něco posloucháme, jsme schopni v jediném časovém okamžiku napsat či vyslechnout vždy právě jediný prvek sdělení, jediné slovo. Dvěma mluvcům nelze naslouchat současně. I nejsložitější, nejkomplikovanější myšlenku si můžeme navzájem sdělit jen tak, že jednotlivé prvky jejího obsahu seřadíme, uspořádáme za sebou do jediné řady, do jediné (slovo)sledu.

Odpovědná

Jak píšeme slova se složkou *BIO*? Na výrobcích bývá *BIO* graficky odlišeno a zdůrazněno, ale co s takovými slovy ve větě?

Nejběžnější řešení je považovat *BIO* za první část složeného slova a psát je dohromady s podstatným jménem. Slova s částí *bio-* (*biochemie, biolog, biosféra, bioklima, biotop, biofág, biorytmus*) mají v češtině místo již řadu desetiletí. Část *bio-* zde odkazuje k významu „týkající se života nebo životních pochodů“, popř. „týkající se živých organismů nebo tkání“. V posledních letech se v souvislosti s tím, jak více dbáme o správný životní styl a životosprávu, množství slov rozrůstá, nejvíce přibývají slova, v nichž část *bio-* signalizuje, že produkt je vyrobený z přírodních, organických látek (nikoli umělých, chemických), že je nějakým způsobem ekologický (*biolampa, biopalivo*). Proto máme *biofarmy* produkující *biovejce* a *biomléko*, z něhož se vyrábějí *biojogurty*. *Biovýrobci* pěstují *biovejčata, biohrabory, biomrkev* i *biočočku*.

Charakteristickým rysem češtiny je schopnost vytvářet velké množství slovosledných variant. Ta je dána jejím mluvnickým systémem, zejména bohatstvím slovních tvarů. Porovnejme:

- a) *Vlak do Berouna jede ze třetího nástupiště.*
- b) *Ze třetího nástupiště jede vlak do Berouna.*
- c) *Vlak ze třetího nástupiště jede do Berouna.*
- d) *Vlak do Berouna jede z nástupiště třetího.*

Pořadí slov můžeme různě obměňovat, a věta přitom zůstává mluvnicky bezchybná. Takový slovosled nazývají jazykovědci slovosledem volným. Volný slovosled však není, to hned zdůrazňme, libovolný. Varianty a)–d), k nimž bychom mohli snadno přidat ještě další, nejsou vzájemně zaměnitelné. Jsou závislé na situaci, v níž větu vyslovíme. Odraz této závislosti v jejím slovosledu (a ovšem i v její mluvnické stavbě) tvoří podstatu tak zvaného aktuálního členění. Proč právě aktuálního? Kdykoli formulujeme nějakou myšlenku, aktualizujeme (členíme) její obsah na část, v níž posluchači označujeme, o čem s ním chceme právě mluvit, a na část obsahující vlastní sdělení nebo-li to, co mu v daném okamžiku chceme o tématu říci nového. Dáváme tak svému sdělení určitou perspektivu. Zpravidla přitom vycházíme od informace již známé (říkáme jí téma věty) a teprve po ní sdělujeme posluchači informaci, která je pro něj v daném momentu nová (říkáme jí réma). Ptá-li se někdo, *odkud* jede vlak do Berouna, odpovíme variantou a), ptá-li se, *kam* jede vlak ze třetího nástupiště, odpovíme vari-

V přibývajících *bioprodujích* lze koupit nejrůznější *bioprodukty* – ať jde o *biopotravinu* (od *biopečiva* a *biochleba* přes *bioluštěniny* až po *biomaso* a *biokoření*) nebo další *biovýrobky*, jako např. *biokosmetiku*.

O psaní složených slov s první částí *bio-* se můžeme přesvědčit např. v NASCS. V něm je uvedeno i *bio* jako nesklonné přídavné jméno. To se uplatňuje u víceslovných názvů, např. *bio řepný cukr*, *bio škrobový sirup*. Psaní zvlášť naznačuje, že *bio* patří k celému názvu. Proti psaní dohromady s přídavným jménem mluví věcné argumenty: *biořepný* by znamenalo „vyrobený z *biořepy*“, *bioškrobový* „vyrobený z *bioškrobu*“. Výrobce však chce sdělit, že všechny složky, které jsou součástí *bio řepného cukru* (nebo *bio*

antou b) atd. Otázka společenství je pro nás „diagnózou“ pro formulaci odpovědi. Tázací výraz v jeho otázce koresponduje s rémátem naší odpovědi. Právě uvedením tématu věty do vztahu k jejímu rémátu uskutečňuje mluvčí to, čemu říkáme komunikační záměr.

Chcete-li se přesvědčit, že právě slovosled je v češtině základním prostředkem k vyjádření aktuálního členění, vezměte si nějakou větu ze souvislého textu a zkuste v ní přemísťovat jednotlivá slova, popř. skupiny slov tak, abyste přitom zachovali mluvnické vztahy mezi nimi. Ve většině případů se vám nepodaří současně zachovat i její aktuální členění a věta do kontextu nezapadne.

Namítnete: A jak je to s novinovým titulkem? *Vydatné deště vystřídaly tropické teploty*, anebo *Tropické teploty vystřídaly vydatné deště*? Co tahle věta vlastně znamená? Nejdřív bylo horko a pak přišlo, anebo nejdřív přišlo a pak bylo horko? Budete mít pravdu, řeknete-li, že věta je – v obou svých variantách – dvojnásobná, protože nepoznáme, který z obou významů má pisatel právě na mysli. Důvodem je to, že podstatné jméno *deště* i podstatné jméno *teplota* mají stejné tvary pro první a čtvrtý pád množného čísla. Pouhou změnou slovosledu tedy dvojnásobnost neodstraníme. Ale přece jen: I v češtině můžeme – přes její volný slovosled – říci, že určitý slovosled je jejím slovosledem základním a nejčastějším. Větu začínáme mnohem častěji podstatným jménem v prvním pádě, tedy podmětem věty, než podstatným jménem v pádě čtvrtém, které je ve větě předmětem. Slovosled podmět – přísudek – předmět očekáváme zejména tam, kde stojí věta sama o sobě, například jako titulek, tedy tam, kde nepředchází slovní kontext, který by byl vodítkem pro rozpoznání jejího významu. To je důvod, proč první variantu naší věty budeme parafrázovat pravděpodobněji větou *Tropické teploty byly vystřídány vydatnými dešti* a druhou variantu spíše větou *Vydatné deště byly vystřídány tropickými teplotami*. O tom, která parafráze je správná, se přesvědčíme, když si článek přečteme.

škrobového sirupu) jsou biologicky čisté, tedy nejen řepa (resp. nejen škrob). Z věcného hlediska by bylo možné psát i *řepný biocukr*, *škrobový biosirup*, ale proti tomu stojí slovosledný úzus – je obvyklé, aby *bio* stálo v čele celého dvojslovného pojmenování. Místo zkratkového *bio* je možné užít opis, např. výrobek s certifikačním označením *bio*, zvíře z ekologického chovu, výrobek bez chemických konzervačních přísad apod.

Ríká se, že každý jazyk má „svůj“ specifický mluvní rytmus. Ten si můžeme nejlépe ověřit, všimneme-li si slovosledu příklonek. Příklonkami nazýváme krátká, většinou jednoslabičná slova jako *se, si, mi, ti, však, by, bych* a další taková, která nemají vlastní přízvuk. Proto jimi nemůžeme začít větu. Neřekneme *Mi to nevedí*, ale užijeme delšího, přízvučného tvaru zájmena, *Mně to nevedí*, anebo změníme slovosled tak, aby se tvar *mi* přiklonil k slovu přízvučnému, tedy *Nevadí mi to*. Slovosled příklonek je hodně proměnlivý (i když ani ten není libovolný) a výklad o všech možnostech, kam klást příklonky ve větě, by byl velice dlouhý. Připomeňme alespoň, že často máme k dispozici i několik různých variant, jak příklonky rozmístit. Promoční či svatební oznámení může začínat větou *S radostí si Vám dovoluji oznámit, že... S radostí si dovoluji oznámit Vám, že... S radostí si dovoluji Vám oznámit, že... nebo Dovolují si Vám s radostí oznámit, že... Význam věty zůstává stejný, záleží jen na vás, které variantě dáte přednost, třeba té, kterou považujete za plynulejší, popřípadě té, která se na oznámení bude lépe vyjímat graficky. *Radost* však máte v každém případě, nejspíše tedy právě výrazem *s radostí* bude věta začínat. Stylisticky i rytmicky málo šťastné by však bylo pokračování *V budoucnu se plánuji věnovat mezinárodnímu právu*. Zvratné se by tu bylo – jako jediná příklonka ve větě – umístěno před jiné sloveso, než ke kterému mluvnicky patří.*

Slovosledná volnost může být záluďná, vede-li například ke vzniku tak zvaných falešných větých dvojic: *Krájet tři dny staré housky; výzkumná zpráva o nakažlivých nemocích profesora Nováka; úložiště za městem odpadů*. Dají se slovosledným přesunem snadno odstranit – *Krájet housky tři dny staré; výzkumná zpráva profesora Nováka o na-*

V předpovědích počasí slycháme někdy varování před nárazovitým větrem. Není to nějaký novotvar? Nemělo by být užito nárazovím?

Nejde o nové slovo, přídavné jméno *nárazovitý* je zachyceno už v SSJČ, a to právě ve spojitosti s větrem. Slova *nárazový* a *nárazovitý* jsou si významově blízka. *Nárazový* má obecnější význam: v technických oborech mluvíme o *nárazovém vtáení, nárazové zkoušce, nárazovém zkratovém proudu*; geologie zná pojem *nárazový břeh; nárazová* může být práce nebo léčba. Přípona *-ovitý* ve slově *nárazovitý* zdůrazňuje skutečnost, že jde o charakter větru (srov. *šlachový, suk – sukovitý, žluč – žlučovitý*).

*kažlivých nemocech, úložiště odpadů za městem, pokud je ovšem nechceme učinit zdrojem jazykové komiky. K takovému efektu někdy stačí i pouhý přesun interpunkční čárky: pracujeme, zbytečně neklepejte vs. pracujeme zbytečně, neklepejte. Jako v dědění prostředek jazykové komiky poslouží i slovosled, který vede k drastické rozměrové nevyváženosti jednotlivých částí věty. Tu lze navíc ještě podpořit výrazným přednesem – vzpomeňme si na známý úryvek ze hry Hospoda na mýtince od klasiků humoru Smoljaka a Svěráka: *Chceš vědět, Ludvíku, můj starý a dalo by se říci, ano, vlastně jediný dobrý přítel, jak jsem se zde, v této osamělé pustině, uprostřed hlubokého lesa, kde široko daleko nikdo nebydlí a kudy nevede ani pěšina a kde bys za celý boží den neviděl živáčka, nebýt těch zatracených vzducholoď, ocitl?**

V horších případech vede nevhodný slovosled ke kostrbatým jazykolamům, například tehdy, stojí-li vedle sebe dvě stejné předložky: *Volíči čtli na na náměstí nainstalovaném nápadném billboardu úžasný slogan. Pořadatelé závodu uvažovali o o osm okruhů delší trati.* Nemějíme však pořadí rodného jména a příjmení, ani když se na hranici mezi nimi opakuje stejná slabika: *Dobrý den, zdraví vás Alena Navrátilová a Jan Janoušek.*

Nebezpečí nevhodného slovosledu často číhá v odborných textech či třeba v úřední češtině, pro niž jsou charakteristické dlouhé a složité konstrukce. Snadno pak může dojít k nepochopení věty nebo její části, a ve svých důsledcích dokonce k nedorozumění, ba až ke sporu. Jeden příklad za mnohé: *vylučování ze základu daně penzijních fondů úrokových výnosů.* Tady by slovosledný přesun určitě pomohl: *vylučování úrokových výnosů ze základu daně penzijních fondů.* Ale ještě účinnější by bylo, kdybychom projasnili větu slovesem ve tvaru určitém: *úrokové výnosy se ze základu daně penzijních fondů vylučují.* Myšlenku, že sloveso určité je okno, kterým proudí do české věty jasné světlo, vyslovil před více než půlstoletím slavný český jazykovědec Vilém Mathesius. Byl to právě on, který u nás jako první vyložil základy teorie aktuálního členění. Proto jsme si jeho myšlenky v dnešním povídání o slovosledu připomněli.

odběr po vzájemné dohodě štěňat